

EFEKTI REGIONALNOG PLANIRANJA U HRVATSKOJ NA PRIMERU DEMOGRAFSKOG RAZVOJA BANIJE

Aleksandar Kovjanić¹, Vedran Živanović¹

Apstrakt: U Hrvatskoj je 1996. godine donet „Zakon o područjima posebne državne skrbi (brige)“ u cilju otklanjanja posledica rata i podsticanja ravnomernijeg regionalnog razvoja. Njime je određeno područje sa specijalnim statusom i sve pogodnosti koje unutar tog područja važe. Jedan od glavnih ciljeva iniciranja ovog planskog pristupa bila je demografska obnova devastiranih prostora. Sve jedinice lokalne samouprave na Baniji su ušle u sastav pomenutog „posebnog područja“. U radu se razmatraju rezultati ovog regionalnog planiranja na prostoru Banije posle 20-ogodišnjeg perioda primene i dalje perspektive demografskog razvoja regije.

Ključne reči: regionalno planiranje, regionalna politika, regionalni razvoj, Banija, depopulacija

THE EFFECTS OF REGIONAL PLANNING IN CROATIA IN THE CASE OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF BANIIJA

Abstract: In 1996, the Act on Areas of Special State Concern was adopted in Croatia in order to eliminate the consequences of war and encourage more balanced regional development. This act specifies an area with a special status and all the benefits that apply within that area. One of the main objectives of initiating this planned approach was the demographic renewal of devastated areas. All local government units in Banija have entered the mentioned „special area“. This paper discusses the results of this regional planning in Banija area after 20 years of implementation and further perspectives of demographic development of the region.

Key words: regional planning, regional policy, regional development, Banija, depopulation

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/3, 11000 Beograd, kodza90@hotmail.com

UVOD

Od početka druge polovine XX veka svet su zahvatile drastične socioekonomske promene. Savremene potrebe društveno-ekonomskog razvoja zahtevaju adekvatna i pravovremena rešenja u sve kompleksnijoj organizaciji prostora. U regionalnim naukama i regionalnom planiranju posebna pažnja se posvećuje teritorijalnim celinama koje imaju određene prirodnogeografske, ekonomske, demografske, socijalne, ekološke razvojne probleme. Takve prostorne kategorije zajednički se nazivaju problemske regije ili problemska područja (Тошић, 2012). Problemska regija (engleski – problematic regions, problem areas, special areas) prema Grifitću i Velu (2004) predstavlja određeni prostor koji odstupa od nacionalnog proseka u važnim pitanjima kao što su: visoka i trajna nezaposlenost, nizak nivo i spor rast bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika, visok stepen zavisnosti od industrijske baze, nagli pad proizvodnje, neodgovarajuća infrastrukturna opremljenost, depopulacija i velika emigracija, nizak nivo kvaliteta života (kvalitet stanovanja, zdravstveni uslovi, dostupnost obrazovanja) i nepovoljni rezultati promene industrijske tehnologije.

Krajem XX i početkom XXI veka, demografske karakteristike su ključni indikator problemskih regija i ograničavajući faktor revitalizacije i razvoja. Iz problemskih regija se zbog ograničenih mogućnosti zapošljavanja uglavnom iseljava mlade i obrazovanije stanovništvo. Slabljenje radnog potencijala regije uzrokuje još veće zaostajanje u privrednom razvoju. Neposredno zbog toga dolazi do pogoršanja strukturnih i vitalnih karakteristika preostalog stanovništva (visok udeo starog stanovništva i negativan prirodni priraštaj) što rezultira intenzivnijom depopulacijom i opadanjem gustine naseljenosti. Zajedničko obeležje problemskih regija je nerazvijenost regionalnog centra (najvećeg naselja) i drugih opštinskih centara. Na taj način dispariteti u regionalnom razvoju jačaju i sve više se opterećuje socioekonomski razvoj države (Matišić & Pejnović, 2015, Pejnović, 2004, Милетић, 2006, Мандић & Живковић, 2014).

Od raspada SFR Jugoslavije regionalne razlike su na prostoru Republike Hrvatske, tokom posleratnog perioda i početka procesa tranzicije, postale izraženije nego pre, zbog čega je i problematika regionalnog razvoja naglašenija. Ovim problemom su se bavili brojni hrvatski autori (Bračić & Lončar, 2011, Matišić & Pejnović, 2015, Marčelić, 2015, Pejnović, 2004, Jurlina Alibegović, 2014, Lukinić, 2002, Kordej-De Villa & Pejnović, 2015, Čavrak, 2004). Jedna od regija u kojoj su se direktne i indirektno posledice rata u Hrvatskoj (1991-1995.) najintenzivnije osetile, posebno na demografskom i ekonomskom polju, jeste Banija. Banija je geografska i istorijska regija koja se nalazi na obodu Panonske nizije u perifernom, pograničnom delu prema Bosni i Hercegovini. U administrativnom smislu obuhvata teritoriju osam opština: Glina, Donji Kukuruzari, Dvor, Majur, Petrinja, Sunja, Hrvatska Dubica i Hrvatska Kostajnica. Prema političko-administrativnoj podeli Hrvatske Banija pripada Sisačko-moslavačkoj županiji i obuhvata njen južni deo. U administrativnim granicama prostire se na površini od 2 084 km² (oko 3,7% površine Hrvatske i 46,6% površine Sisačko-moslavačke županije).

ZAKON O PODRUČJIMA POSEBNE DRŽAVNE SKRBI KAO INSTRUMENT REGIONALNE POLITIKE I PLANIRANJA

Nedostatak konzistentne regionalne politike i regionalnog planiranja se navodi kao jedan od osnovnih razvojnih problema Hrvatske. Postupna racionalizacija regionalne politike i njeno usklađivanje s politikom Evropske unije počinje od 2010. godine. Hrvatska od 1990-ih godina raspolaže brojnim razvojnim planovima, strategijama i drugim dokumentima koji određuju i uređuju upravljanje regionalnim razvojem (Lovrinčević et al., 2004, Kordej-De Villa & Pejnović, 2015). Međutim, područja za koja je država usled značajnih socioekonomskih razlika i specifičnih razvojnih problema pokazala posebno interesovanje utvrđivala su se i

Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja, Trebinje, 2018.

kroz zakonsku regulativu. Osnovnu polugu regionalne politike i planiranja u nerazvijenim delovima države predstavlja „Zakon o područjima posebne državne skrbi“.

„Zakon o područjima posebne državne skrbi“² je donet 1996. godine radi otklanjanja posledica rata, suzbijanja nepovoljnih razvojnih trendova i podsticanja ravnomernijeg regionalnog razvoja (NN 44/96). Zakonom su određene jedinice lokalne samouprave sa ovim specijalnim statusom i sve privilegije koje na tim prostorima važe. Hrvatska pokušava da utiče raznim podsticajnim merama i poreskim olakšicama s ciljem postizanja demografskog i privrednog napretka, završetka programa obnove, povratka izbeglog stanovništva, poboljšanja kvaliteta života, trajnog stambenog zbrinjavanja, obnove i razvoja tog područja i ravnomernijeg razvoja države. Programe i projekte sprovode različita ministarstva i druge specijalizovane institucije. Prvobitna zakonska rešenja su više puta doživela određene izmene i dopune (NN 73/00, NN 88/02, NN 26/03, NN 86/08, NN 57/11, 51/13, 148/13, 76/14, 147/14 i 18/15), ali glavne odredbe nisu značajnije menjane. U skladu s promenama različitih okolnosti u državi i njenim delovima menjao se teritorijalni obuhvat PPDS-a. Jedinice lokalne samouprave su 1996. svrstane u dve grupe, a od 2000. godine u tri grupe. Opštine prve grupe su u najtežem socioekonmskom položaju zbog čega su u izvesnoj meri u tim lokalnim jedinicama privilegije nešto veće od onih u drugoj ili trećoj grupi (npr. još niži porezi, veće plate u državnoj službi). Sve banijske opštine su ušle u sastav pomenutog „posebnog područja“ i ostale bez prekida unutar sistema PPDS-a. Prvoj grupi opština pripadaju Donji Kukuruzari, Dvor, Hrvatska Dubica, Hrvatska Kostajnica i Majur, a drugoj Glina, Petrinja i Sunja.

Pojedinačne podsticajne mere, propisane Zakonom i Pravilnicima, mogu se grupisati na sledeći način:

- dodela stambene jedinice ili pomoć u obnovi imanja, kuće (stana)
- povlastice pri oporezivanju dobiti, dohotka, imovine, nasledstva i prometa nekretninama
- korišćenje državnog poljoprivrednog zemljišta bez naknade, jeftinija prodaja poljoprivrednog zemljišta i niže zakupnine poljoprivrednog zemljišta
- carinske povlastice
- povećane plate u državnoj službi (ukinuto 2001.)
- naknada za iskorišćavanje mineralnih sirovina (ustupa se jedinici lokalne samouprave i županiji)
- povlastice pri privatizaciji preduzeća

Prava iz Zakona ostvaruju fizičke osobe koje imaju prebivalište i borave na PPDS-u i pravne osobe koje imaju sedište ili poslovnu jedinicu na PPDS-u. Detaljna pojašnjenja svih konkretnih mera su navedena u samom tekstu Zakona, ali i u drugim podzakonskim aktima i pravilnicima (Čavrak, 2004, Lukinić, 2002). Važno je napomenuti da podsticajne mere nisu ostale „mrtvo slovo na papiru“, već su se u praksi direktno sprovodile.

DEMOGRAFSKI RAZVOJ BANIJE OD 1991. DO 2016. GODINE

Glavni cilj regionalne politike i planiranja, oličenih u sistemu PPDS-a, je demografska obnova prostora na koji se pomenuti Zakon odnosi. Zbog toga osnovne demografske strukture i podaci, sadržani u popisima stanovništva i godišnjim statističkim izveštajima Državnog zavoda za statistiku, predstavljaju ključni pokazatelj efikasnosti.

Banija je prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. imala 52 936 stanovnika (1,2% stanovništva Hrvatske i 30,7% stanovništva županije). U poređenju sa 1991. godinom, regija je 2011. imala 46 970 stanovnika manje (-47%). U oba međupopisna perioda je

² Dalje u tekstu Zakon o PPDS-u.

Efekti regionalnog planiranja u Hrvatskoj na primeru demografskog razvoja Banije

zabeležen pad broja stanovnika. Depopulacija je bila većeg intenziteta u prvom periodu 1991-2001. godine (-44 883 ili -44,9%). Ovakav obim depopulacije direktna je posledica rata, odnosno nepotpunog i nezavršenog procesa povratka srpskog stanovništva koje je pre rata bilo većinsko (58,8% prema popisu 1991. godine). U poslednjem međupopisnom periodu 2001-2011. godine Banija je izgubila 2 087 ili 3,8% stanovnika, čime je nastavljen negativan trend (tabela 1). Uzrok su smanjenje nataliteta, a povećanje mortaliteta i emigriranje stanovništva iz ove siromašne i privredno nerazvijene regije.

Tabela 1 – Kretanje broja stanovnika regije i opština 1991-2016.

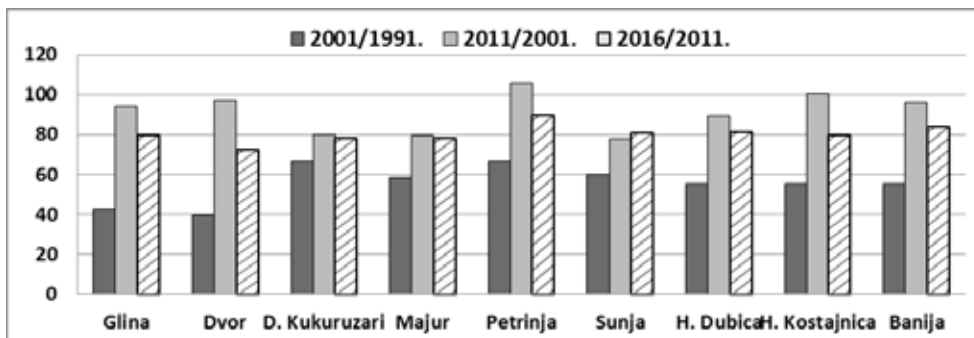
Opština	1991.	2001.	2011.	2016.¹
Glina	23 040	9 868	9 283	7 408
Dvor	14 555	5 742	5 570	4 019
Donji Kukuruzari	3 063	2 047	1 634	1 271
Majur	2 555	1 490	1 185	927
Petrinja	35 151	23 413	24 671	22 128
Sunja	12 309	7 376	5 748	4 650
Hrvatska Dubica	4 237	2 341	2 089	1 693
Hrvatska Kostajnica	4 996	2 746	2 756	2 197
Banija	99 906	55 023	52 936	44 293

Izvor: Становништво према националној припадности и површина насеља, Попис становништва 1991.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti.;www.dzs.hr

Posmatrano po opštinama najveće apsolutno smanjenje broja stanovnika u periodu 2001-2011. zabeleženo je u opštini Sunja (za 1 628) što je 78% od ukupnog gubitka regije. Sunja je imala i najveće relativno smanjenje broja stanovnika, za 22%. Visok udeo izgubljenog u odnosu na ukupno stanovništvo 2001. godine imale su opštine Majur (-20,5%), Donji Kukuruzari (-20,2%) i Hrvatska Dubica (-10,8%). Opština koja beleži povećanje stanovništva je Petrinja, za 1 258 ili 5,4%. Uz Petrinju, jedino je opština Hrvatska Kostajnica imala veći broj stanovnika nego 2001. godine, ali za zanemarljivih 10 stanovnika (0,4%). Prema proceni za 2016. godinu negativan trend je zabeležen u svim opštinama, čime je kontinuirano opadanje ukupnog broja stanovnika regije nastavljeno većom dinamikom. Banija je od popise 2011. do 2016. godine izgubila četiri puta više stanovnika nego u međupopisnom periodu 2001-2011. (-8 643 ili -16,3%) (tabela 1). Izrazito nepovoljan demografski razvoj se najočiglednije vidi na grafikonu 1.

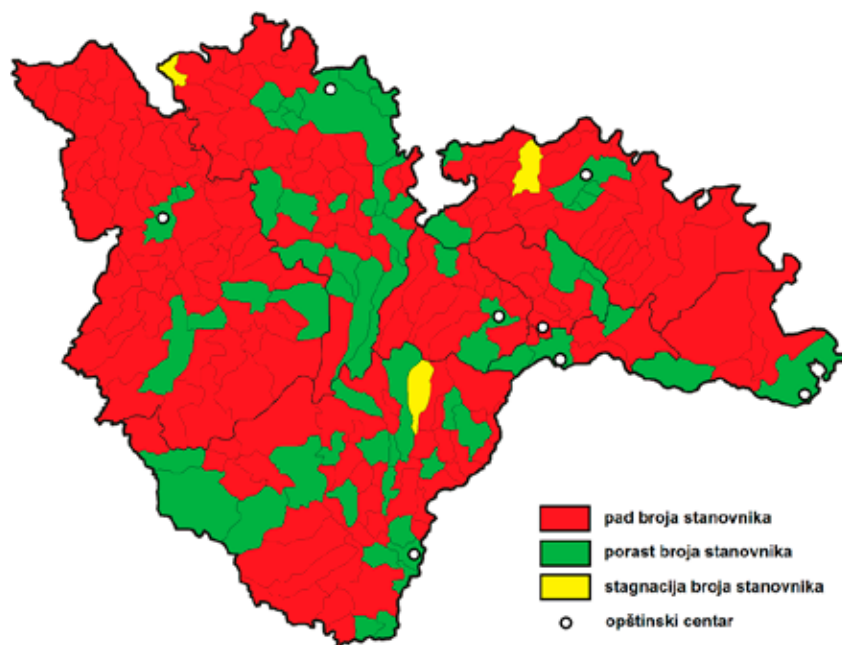
Grafikon 1 – Indeksi kretanja broja stanovnika regije i opština 1991-2016.

Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja, Trebinje, 2018.

Broj stanovnika u većini naselja, a posebno u seoskim, konstantno opada od 1991. do 2011. godine. Međutim, u međupopisnom periodu 2001-2011. godine u 61 naselju se povećao broj stanovnika. Mahom je reč o povratničkim naseljima. U istom periodu broj stanovnika je u tri naselja ostao identičan, dok je u 203 populacija smanjena (karta 1). Najbrže se demografski prazni brdsko-planinski prostor Zrinske i Trgovske gore. Više od trećine banijskih sela ima ispod 50 stanovnika i njima preči izumiranje. Popisom iz 2011. godine zabeleženo je 7 sela bez stanovnika. Takođe, opštinski centri su 2001. imali manji broj stanovnika nego 1991. godine. U prvoj deceniji XXI veka svi izuzev Majura, usled mehaničkog priliva iz sela i povratkom izbeglica, beleže rast stanovništva, ali nijedno od tih naselja nije dostiglo predratnu populaciju.

Karta 1 – Promena broja stanovnika po naseljima u periodu 2001-2011.

Efekti regionalnog planiranja u Hrvatskoj na primeru demografskog razvoja Banije

U skladu sa depopulacijom, smanjila se i gustina naseljenosti, koja je i decenijama pre bila ispod proseka za Hrvatsku. Gustina naseljenosti je 1991. iznosila 47,9 st/km², a 2011. godine 25,4 st/km². To je znatno manje od prosečne gustine naseljenosti Sisačko-moslavačke županije (38,6 st/km²). Tako na Baniji, koja zauzima 46,6% površine županije, živi tek 30,7% njenih stanovnika. Sa gustom naseljenosti do 20 st/km² izdvajaju se područja Dvora, Gline, Donjih Kukuruzara, Majura, Sunje i Hrvatske Dubice.

Banija tokom proteklih 50 godina u kontinuitetu beleži negativno prirodno kretanje stanovništva. Stopa prirodnog priraštaja je 2011. iznosila visokih -9,4‰. Ovaj problem je na Baniji znatno izraženiji nego na nivou države (-2,3‰) i županije (-6,3‰). U 2016. godini Banija je prirodnim putem izgubila 467 stanovnika. Uporedo sa smanjenjem stanovništva prirodnim putem, Banija deo populacije gubi i mehaničkim kretanjem. Regija je u drugoj polovini XX veka predstavljala tipično emigraciono područje, kada su Banijci emigrirali u Sisak, Zagreb, Prijedor, Banja Luku, Beograd i druge veće gradove širom bivše Jugoslavije i inostranstvo. Posle rata i prisilnih migracija stanovništvo se vraća na Baniju, pa se period od 1995. do 2000. može izdvojiti kao imigracioni. Osim povratka domicininih Srba i Hrvata, Hrvatska je u posleratnom periodu na Baniju planski naseljavala Hrvate iz BiH. Njima je data na korišćenje imovina izbeglih Srba, što je direktno podržano u prvom Zakonu o PPDS-u iz 1996. godine. Ova akcija države je donekle ublažila posleratnu depopulaciju, ali je bilo nemoguće značajnije popraviti generalno lošu demografsku sliku (Braičić & Lončar, 2011). Od početka XXI veka Banija je istovremeno bila i emigraciono i imigraciono područje. Odavde se iseljavalo mlado i radno sposobno stanovništvo, dok su se i dalje doseljavali pretežno stariji srpski povratnici. Po završetku procesa povratka, migracioni proces je nastavio da se intenzivno odvija na relaciji selo-grad, ali i grad-grad. Deo stanovništva koji nije našao zaposlenje u banijskim gradovima, bio je primoran da traži posao u Sisku, kao županijskom centru, u Zagrebu ili u inostranstvu. Pošto najveći udeo iseljenih čine mladi problem je još ozbiljniji.

Starosna struktura je bitan faktor koji utiče na demografski i ekonomski razvoj regije. Povratak izbeglog hrvatskog i srpskog stanovništva nije mogao da izmeni nepovoljne prilike, jer se radi o pretežno staroj populaciji. Dodatni priliv mlađeg i vitalnijeg stanovništva je ostvaren hrvatskim doseljnicima iz BiH, koji uglavnom imaju više dece od starosedelačkog stanovništva. Mlado stanovništvo je 2011. imalo udeo od 19,2%³, a starije od 60 godina visokih 29,2%. Apsolutnu većinu (51,6%) činilo je srednjedobno stanovništvo. Prema rezultatima tog popisa stanovništvo regije se nalazi u fazi duboke demografske starosti. Prosečna starost stanovništva na Baniji iznosi 44,4 godine.

Ekonomska struktura stanovništva je izrazito nepovoljna. Kao rezultat ekonomske krize iz 2008. godine i prethodno devastirane privrede javlja se povećana nezaposlenost. Stopa nezaposlenosti je 2011. iznosila 27,6% i predstavlja suštinski problem Banije. Udeo ljudi koji primaju penziju, nemaju lične prihode i primaju socijalnu pomoć, viši je od županijskog i državnog proseka.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Faktori zaostajanja regija u privrednom i demografskom razvoju i njihovog transformisanja u problemske regije najčešće su kompleksni i čine jedan uzročno-posledični sistem. Banija je kroz istoriju zaostajala u razvoju u odnosu na druge delove Hrvatske ili prosečan nivo razvijenosti, ali je krajem XX veka stekla dugoročni status problemske regije. Posle 1995. godine intenzivirani su stari i generisani novi socioekonomski negativni trendovi.

Jedan od najvažnijih pokušaja u cilju ublažavanja negativnih trendova predstavlja donošenje Zakona o PPDS-u i sprovođenje konkretnih mera. Uprkos njihovom sprovođenju i značajnim

³ Prema popisu stanovništva 1991. udeo mladih je iznosio 24,1%, a 2001. godine 21%.

Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja, Trebinje, 2018.

javnim sredstvima koja su uložena takav pristup nije ispunio očekivanja. Zakon o PPDS-u u načelu predstavlja dobar model regionalne politike i planiranja, ali njegova efikasnost na prostoru Banije nije bila većeg dometa zbog nekoliko spoljnih faktora. Ti negativni faktori su bili izraženiji upravo u prvih deset godina od stupanja na snagu Zakona o PPDS-u, kada je potencijal za revitalizaciju regije bio najveći. Demografska obnova nije mogla da se realizuje bez značajnijeg povratka srpskog stanovništva. Više je razloga koji su uticali na povratak manjeg broja Srba ili ponovno napuštanje Banije: bezbednosni problemi, uništena ili oduzeta imovina, loša ekonomska situacija (nezapolsenost), diskriminacija na polju pravosuđa, zapošljavanja, rešavanja stambenog pitanja. Dok je povratak banijskih Hrvata i naseljavanje onih iz BiH i drugih delova Hrvatske stimulisan (direktno i Zakonom o PPDS-u), državne institucije su dugo administrativno sprečavale povratak Srba (Gjenero, 2012, Mesić & Bagić, 2011, Пуповац & Милошевић, 2007). Za to vreme je deo izbeglih Banijaca (pre svega mladih ljudi) tokom prvih godina izbeglištva u Srbiji, Republici Srpskoj i inostranstvu, uspeo da obezbedi osnovne uslove za život, da se integriše u novu sredinu, zbog čega je izostala želja za povratkom. Ulaganja u infrastrukturu su bila spora i nedovoljna, posebno u obnovu privrednih objekata, saobraćajnica, vodovodne i električne mreže. Osim delimičnog i selektivnog rešavanja imovinskog pitanja, zapošljavanja u državnoj službi i korišćenja povlastica od strane malih privrednika na osnovu Zakona o PPDS-u, Hrvatska i Sisačko-moslavačka županija nisu uložile napore da privuku značajnije domaće i strane investicije. Nedostatak radnih mesta nije dao realnu osnovu za zadržavanje većeg dela mlađeg i obrazovanijeg radno sposobnog stanovništva. Uz to, na područjima PPDS-a nema dovoljno kulturnih, edukativnih, zabavnih, uopšte društvenih događanja, pa se postojećim merama ne mogu zadržati mladi sa tog prostora niti privući mladi iz drugih delova države. Veće plate (tokom prvih pet godina u državnoj službi), manji porezi i druge povlastice nisu dovoljne da privuku mlade i radno sposobne ako se ne osiguraju i drugi odgovarajući uslovi kao u ostalim delovima Hrvatske. Ljudi ne žele da zarad izvesnih pogodnosti liše svoju decu boljeg školovanja i kvalitetnijeg društvenog života (Lukinić, 2002).

Kao problemska regija, Banija zahteva veće angažovanje države u sprovođenju posebnih mera i primenjeno plansko usmerenje razvoja. Nacionalnim programima obnove i razvoja predviđene su odgovarajuće podsticajne mere za celokupnu revitalizaciju, ali rezultati svega, 20-ak godina od završetka rata, pokazuju da politika „Područja posebne državne skrbi“ nije dala zadovoljavajuće i očekivane rezultate. Na osnovu predstavljenih osnovnih demografskih pokazatelja budući prostorno-demografski razvoj deluje obeshrabrujuće. Ukoliko bi se postojeći trend zadržao Banija bi u celom međupopisnom periodu 2011-2021. izgubila čak trećinu stanovništva, što predstavlja poražavajući podatak. Za realizaciju demografske revitalizacije neophodna je ekonomska revitalizacija, koju zajedničkim snagama mogu da pokrenu država i Evropska unija na bazi finansiranja iz razvojnih fondova za realizaciju programa i projekata za najnerazvijenije regije. Novi pristup rešavanju problema treba da bude kroz bolje korišćenje prirodnih potencijala i veću otvorenost države i županije za regionalnu, prekograničnu i međunarodnu saradnju. Imajući u vidu procenjen boj stanovnika na sredini međupopisnog perioda, sa sigurnošću možemo tvrditi da je broj i udeo mladog, obrazovanijeg stanovništva još niži od popisanog 2011. godine. Pitanje je koliko u takvim okolnostima mogu pomoći državne intervencije i razvojni fondovi Evropske unije.

LITERATURA

Braičić, Z., & Lončar, J. (2011). Unutarregionalni dispariteti u Sisačko-moslavačkoj županiji. *Geoadria*, 16 (1), 93-118.

Čavrak, V. (2004) Procjena kapaciteta razvitka područja posebne državne skrbi. *Ekonomski pregled*, 55 (5-6), 412-435.

Gjenero, D. (2012). Ostvarivanje prava na zapošljavanje pripadnika nacionalnih manjina u javnim službama i osiguravanje rodne ravnopravnosti u 2012. godini. Zagreb: Srpski demokratski forum.

Griffiths, A., & Wall, S. (2004). *Applied Economics*. New York: Pearson Education.

Jurlina Alibegović, D. (2014). Izazovi efikasnog vođenja regionalne politike u Hrvatskoj. *Političke analize*, 5 (17), 30-34.

Kordej-De Villa, Ž., & Pejnović, D. (2015). Planska područja Hrvatske u kontekstu regionalne politike. *Hrvatski geografski glasnik*, 77 (1), 47-69.

Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., & Budak, J. (2004). Područja posebne državne skrbi u Hrvatskoj – Razlike u regionalnoj razvijenosti i demografsko-obrazovne karakteristike. *Ekonomski pregled*, 55 (5-6), 389-411.

Lukinić, G. (2002). Odnos studenata prema rješenjima što ih nudi Zakon o područjima posebne državne skrbi. *Financijska teorija i praksa*, 26 (4), 861-878.

Мандић, М., & Живковић, М. (2014). Проблемска подручја Републике Српске у контексту демографских кретања. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 148 (3), 767-776.

Marcelić, S. (2015). Kritička analiza hrvatskog indeksa razvijenosti: tri tipa razvoja i njihov regionalni položaj. *Revija za socijalnu politiku*, 22 (3), 309-333.

Matišić, M., & Pejnović, D. (2015). Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske. *Hrvatski geografski glasnik*, 77 (2), 101-140.

Mesić, M., & Bagić, D. (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku – studija otvorenog procesa*. Zagreb: UNHCR.

Милетић, Р. (2006). Одабрана обележја неравномерног регионалног развоја у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 86 (1), 177-190.

Pejnović, D. (2004). Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 13 (4-5), 701-726.

Пуповац, М., & Милошевић, С. (прир.) (2007). *Срби у Хрватској 2007*. Загреб: Вијеће српске националне мањине града Загреба.

Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.

*** (1991). Становништво према националној припадности и површина насеља, Попис становништва 1991, Републички завод за статистику, Београд.

*** Закон o područjima posebne državne skrbi (NN 44/96, NN 73/00, NN 88/02, NN 26/03, NN 86/08, NN 57/11, 51/13, 148/13, 76/14, 147/14 i 18/15)

*** (2013) *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti*. Statistička izvješća. Državni zavod za statistiku, Zagreb.

www.dzs.hr